

K. R. POPPER

Bída historicismu

(2., revidované vydání)

PRAHA
2000

PŘEDMLUVA

V *Bídě historicismu* jsem se pokusil ukázat, že historicismus je špatná a neplodná metoda. Doopravdy jsem ale historicismus nevyvrátil.

To se mi podařilo až později: *ukázal jsem, že z přísně logických důvodů je pro nás nemožné předpovídat budoucí průběh dějin.*

Argument je obsažen v přednášce „Indeterminismus v klasické a kvantové fyzice“, publikované v roce 1950. S touto přednáškou však již nejsem spokojen. Uspokojivější výklad bude předložen v kapitole o indeterminismu, která je součástí chystaného dodatku *Postscript: After Twenty Years*² k mé *Logice vědeckého bádání*.

Abych čtenáře informoval o těchto novějších výsledcích, rád bych tu v několika slovech předložil myšlenkový postup tohoto *vyvrácení historicismu*. Argument lze shrnout do následujících pěti bodů:

- (1) Průběh lidských dějin je silně ovlivňován růstem lidského poznání. (Platnost této premisy musí uznat dokonce i ti, kteří v našich idejích, včetně těch vědeckých, vidí pouhé vedlejší produkty *materiálního* vývoje toho či onoho druhu.)
- (2) Racionálními či vědeckými metodami nemůžeme předpovídat budoucí růst našeho vědeckého poznání. (Toto tvrzení lze logicky dokázat na základě úvah, ke kterým se ještě vrátím.)
- (3) Nemůžeme tudíž předpovídat budoucí průběh lidských dějin.
- (4) To znamená, že musíme odmítnout možnost *teoretické historie*, tj. historické sociální vědy, která by odpovídala *teoretické fyzice*. Nemůže existovat žádná vědecká teorie his-

² Text dodatku byl skutečně r. 1957 již víceméně hotov, vyšel ale až v první polovině 80. let ve třech svazcích; o determinismu viz svazek II., *The Open Universe*, London 1983. – Pozn. překl.

torického vývoje, která by sloužila za základ historické předpovědi.

- (5) Základní cíl historicistických metod (viz oddíly 11 až 16 této knihy) je tedy pochybený, a historicismus se hrouťí.

Argument pochopitelně nevyvrací možnost jakýchkoli sociálních předpovědí; naopak, je naprosto slučitelný s možností testování sociálních (např. ekonomických) teorií, jehož součástí je předpověď, že za určitých podmínek nastane určitý vývoj. Vyvrácena je pouze možnost předpovídání historického vývoje v té míře, v jaké může být ovlivňován růstem našeho poznání.

Rozhodujícím krokem tohoto argumentu je bod (2). Domnívám se, že je sám o sobě přesvědčivý: *pokud existuje něco jako růst lidského poznání, nemůžeme dnes předvídat, co budeme vědět až zítra.* To je sice správná úvaha, ale nejedná se o *logický důkaz*. Důkaz tvrzení (2), podaný ve výše uvedených publikacích, je složitý, a nepřekvapilo by mě, kdyby bylo možno nalézt důkazy jednodušší. Můj důkaz se opírá o důkaz tvrzení, že *žádný vědecký generátor předpovědi – ať vědec, nebo počítačový stroj – nemůže vědeckými metodami předpovědět své vlastní budoucí výsledky.* Pokus o to nemůže totiž dospět k cíli, aniž by zároveň příslušný vědecký objev již učinil, a tehdy je na předpověď již příliš pozdě; dosažení cíle znamená, že predikce se změnila v retrodikci.

Protože tento argument je čistě logický, lze jej vztáhnout na libovolně složité generátory předpovědi včetně „společností“ takových generátorů ve vzájemné komunikaci. Z toho však plyne, že žádná společnost nemůže vědecky předpovídat budoucí stav vlastního poznání.

Můj argument je poněkud formální, takže může vzniknout podezření, že i když připustíme jeho logickou platnost, nemá ve skutečnosti žádný význam.

O ukázání významu tohoto problému jsem se pokusil ve dvou studiích. V pozdější z nich, nazvané *Otevřená společnost a její nepřátelé*, jsem se soustředil na několik událostí z dějin historicistického myšlení, abych ilustroval jeho trvalý a zhoubný vliv na politickou a sociální filosofii od Hérakleita a Platóna po Hegela a Marxe. Ve starší studii *Bída historicismu*, která nyní vychází v angličtině poprvé knižně, jsem se pokusil ukázat význam historicismu jako fascinující intelektuální struktury. Pokusil jsem se

IV KRITIKA PRO-NATURALISTICKÝCH UČENÍ

27

Existuje zákon vývoje? Zákony a trendy

Historicistická učení, která nazývám „pro-naturalistická“, mají s anti-naturalistickými učením mnoho společného. O obou platí, že je ovlivnilo holistické myšlení a že vyrůstají z nepochopení přírodovědeckých metod. Jelikož se pro-naturalistická učení snaží tyto domnělé metody napodobovat, dala by se charakterizovat též jako „scientistická“ (ve smyslu užívaném prof. Hayekem).⁶² Jsou pro historicismus stejně typická jako učení anti-naturalistická, a možná jsou ještě důležitější. Zvláště názor, podle něhož je úkolem sociálních věd odhalit *zákon vývoje společnosti*, aby bylo možné předpovídat její budoucnost (názor vyložený v oddílech 14 až 17), lze snad považovat za ústřední historicistické učení. Tento názor, že se společnost vyvíjí ve sledu epoch, dává totiž vzniknout na jedné straně kontrastu mezi měnícím se sociálním a neměnným fyzikálním světem, tedy anti-naturalismu, na druhé straně vede k pro-naturalistické – a scientistické – víře v takzvané „přirozené zákony následnosti“; víře, která se v dobách Comteových a Millových považovala za podepřenou dlouhodobými astronomickými předpověďmi a později darwinismem. Popularitu historicismu v nedávné minulosti by tak bylo možné považovat pouze za součást popularity evolucionismu – filosofie, která za svůj význam vděčí převážně onomu senzačnímu střetu mezi brilantní vědeckou hypotézou o původu různých druhů zvířat a rostlin na zemi a starší me-

⁶² Viz F. A. von Hayek, *Scientism and the Study of Society*, in: *Economica*, N. S., IX, zejména str. 269. Prof. Hayek užívá výrazu „scientismus“ pro označení „otrocké imitace metody a jazyka vědy“. V této knize se užívá spíše pro označení imitace toho, co jistí lidé mylně považují za metodu a jazyk vědy.

tafyzickou teorií, která byla shodou okolností v té době součástí uznávané náboženské víry.⁶³

Evoluční hypotézou míníme vysvětlení velkého množství biologických a paleontologických pozorování – například určitých podobností mezi různými druhy a rody – předpokladem společného původu příbuzných forem.⁶⁴ Tato hypotéza není universálním zákonem, přestože do vysvětlení spolu s ní vstupují určité universální přírodní zákony, jako např. zákon dědičnosti, segregace a mutace. Spíše má ráz partikulárního (singulárního nebo specifického) historického tvrzení. (Má stejný status jako historické tvrzení: „Charles Darwin a Francis Galton měli společného dědečka“.) Skutečnost, že evoluční hypotéza není universálním přírodním zákonem,⁶⁵ nýbrž partikulárním (přesněji singulárním) historickým tvrzením o původu mnoha zvířat a rostlin na Zemi, je mírně zatemněna tím, že výrazu „hypotéza“ se často užívá při charakterizování statutu universálních přírodních zákonů. Neměli bychom však zapomínat, že tohoto výrazu užíváme poměrně často i v jiném smyslu. Bylo by například nepochybně správné označit předběžnou lékařskou diagnózu za hypotézu, přestože taková hypotéza má ráz singulární a historický spíše než ráz universálního zákona. Jinými slovy – to, že všechny přírodní zákony jsou hypotézy, nemusí odvracet naši

⁶³ Souhlasím s prof. Ravenem, když ve *Science, Religion and the Future* (1943) nazývá tento konflikt „bouří ve viktoriánském šálku čaje“; přesvědčivost této poznámky však poněkud oslabuje pozorností, kterou věnuje párám z šálku dosud unikajícím – grandiózním systémům evolucionistické filosofie, vypracovaným Bergsonem, Whiteheadem, Smutsem a dalšími.

⁶⁴ Cítím se poněkud zastrašen sklonem evolucionistů podezřívát z tmářství každého, kdo nesdílí jejich emocionální vztah k evoluci coby „odvážné a revoluční výzvě tradičnímu myšlení“, a proto raději prohlašuji, že vskutku v moderním darwinismu vidím nejuspěšnější výklad příslušných fakt. Výstižnou ilustrací emocionálního postoje evolucionistů je prohlášení C. H. Waddingtona (cit. d., str. 17), že „je nezbytné chápat směr vývoje jako dobrý prostě proto, že dobrý je“; prohlášení, které zároveň ilustruje skutečnost, že následující poznámka prof. Bernala o darwinovském sporu (tamt., str. 115) je stále výstižná: „Věda nemusela bojovat proti vnějšímu nepříteli, proti církvi; církev... byla v samotných vědcích.“

⁶⁵ Dokonce i tvrzení, že „všichni obratlovci mají jeden společný pár předků“ není, navzdory slovu „všichni“, universálním přírodním zákonem, protože se vztahuje na obratlovce žijící na Zemi, a nikoli na všechny ty organismy na kterémkoli místě a v kterékoli době, jejichž tělesná stavba je typická stavba obratlovce. Viz K. R. Popper, *Logika vědeckého bádání*, odd. 14 n.

pozornost od toho, že ne všechny hypotézy jsou zákony, a zvláště že historické hypotézy jsou vždy nikoli universální, nýbrž singulární tvrzení o jedné či více událostech.

Je nicméně možné, aby existoval zákon vývoje? Aby existoval vědecký zákon, který měl na mysli T. H. Huxley, když napsal: „...jistě je to polovičatým filosofem ten, kdo... pochybuje, že vědu dříve nebo později... ovládne zákon vývoje organických forem – neměnný řád toho velkého řetězce příčin a následků, jehož články tvoří všechny dávné i novodobé organické formy.“⁶⁶

Jsem přesvědčen, že odpověď na tuto otázku musí být „ne“, a že pátrání po zákonu „neměnného řádu“ vývoje nemůže spadat do pole působnosti vědecké metody v biologii ani v sociologii. Mé důvody jsou velice prosté. Vývoj života na Zemi nebo vývoj lidské společnosti je jedinečný historický proces. Lze předpokládat, že tento proces probíhá v souladu s celou řadou kauzálních zákonů, například se zákony mechaniky, chemie, dědičnosti a segregace, přirozeného výběru atd. Jeho popis ale není zákonem, nýbrž pouhým singulárním historickým tvrzením. Universální zákony jsou tvrzení o určitém neměnném řádu, jak říká Huxley, tj. týkají se všech procesů určitého druhu, a přestože neexistuje žádný důvod, proč by nás pozorování jediného případu nemohlo dovést k formulaci universálního zákona nebo proč bychom tím s trochou štěstí nemohli dokonce vystihnout pravdu, je zřejmé, že každý zákon, ať je formulován takto nebo jakkoli jinak, musí být nejprve *testován* na nových případech, než jej věda bude moci brát vážně. Nemůžeme ale doufat, že budeme moci testovat universální hypotézu nebo

⁶⁶ Viz T. H. Huxley, *Lay Sermons*, 1880, str. 214. Huxleyho víra v zákon vývoje je velice pozoruhodná v porovnání s jeho mimořádně kritickým postojem k myšlence zákona (nevyhnutelného) pokroku. To lze snad vysvětlit tak, že nejen ostře rozlišoval mezi přírodním vývojem a pokrokem, ale také tvrdil (podle mého mínění správně), že tyto dvě záležitosti navzájem vůbec nesouvisí. Zdá se, že mnoho nového k tomu nepřidává Julian Huxley v zajímavé analýze toho, čemu říká „evoluční pokrok“ (*Evolution*, 1942, str. 559 n.), jakkoli jejím viditelným záměrem je propojit evoluci s pokrokem. Připouští totiž, že i když evoluce někdy je „pokroková“, většinou tomu tak není. (O tom a o Huxleyho definici „pokroku“ viz dále pozn. 87). Na druhé straně tvrzení, že každý „pokrokový“ vývoj lze považovat za evoluční, je dosti triviální. (To, že střídání dominantních typů je pokrokem v Huxleyho smyslu, nemusí znamenat víc, než že jsme zvyklí přiřazovat výraz „dominantní typ“ těm nejúspěšnějším typům, které jsou „nejpokrokovější“.)

odhalit vědecky přijatelný přírodní zákon, jsme-li provždy omezeni na pozorování jednoho jedinečného procesu. Pozorování jednoho jedinečného procesu nám ani nemůže pomoci k předpovídání jeho budoucího vývoje. Ani nejpozornější sledování *jedné* vyvíjející se housenky nám nepomůže předpovědět její přeměnu v motýla. A pokud jde o dějiny lidské společnosti – což nás zde zajímá nejvíce – naši argumentaci formuloval H. A. L. Fisher takto: „Lidé... postřehli v dějinách příběh, rytmus, předem určený vzor... Já vidím pouze improvizovaná řešení jedné nečekané krize za druhou..., pouze jeden veliký fakt, ze kterého, protože je jedinečný, není možná žádná generalizace...“⁶⁷

Jak lze odpovědět na tuto námitku? Ti, kdo věří v zákon vývoje, mohou zastávat v zásadě dvě hlavní pozice. Mohou (a) odmítnout naše tvrzení, že evoluční proces je jedinečný, nebo (b) tvrdit, že v rámci evolučního procesu, jakkoli je jedinečný, můžeme odhalit trend, tendenci či směřování, a že můžeme formulovat hypotézu vyjadřující tento trend a testovat ji budoucí zkušeností. Obě pozice se navzájem nevylučují.

Pozice (a) se navrácí k velice staré myšlence, že životní cyklus zrození, dětství, mládí, dospělosti, stáří a smrti platí nejen pro jednotlivá zvířata a rostliny, ale i pro společnosti, rasy a snad také pro „celý svět“. Na této staré myšlence založil Platón svou interpretaci úpadku a zániku řeckých městských států a Perské říše.⁶⁸ Podobně ji užívali Machiavelli, Vico, Spengler a nedávno prof. Toynbee ve svém impozantním díle *A Study of History*. Podle této myšlenky se historie opakuje a zákony životního cyklu např. civilizací lze studovat stejným způsobem, jako studujeme životní cyklus určitého živočišného druhu.⁶⁹ Je důsledkem tohoto názoru, i když sotva za-

⁶⁷ Viz H. A. L. Fisher, *History of Europe*, I, str. VII (kurziva K. R. P.). Viz též F. A. von Hayek, *Economica*, X, str. 58, kde kritizuje pokus „najít zákony tam, kde je ve skutečnosti nelze najít, ve sledu jedinečných a singulárních historických jevů“.

⁶⁸ Platón popisuje cyklus Velkého roku v dialogu *Politikos*; předpoklad, že žijeme v období degenerace, aplikuje v *Ústavě* na rozvoj řeckých měst a v *Zákonech* na Perskou říši.

⁶⁹ Prof. Toynbee zdůrazňuje, že jeho metoda je prozkoumat *empiricky* životní cyklus jednadvaceti případů biologického druhu „civilizace“. Ani on však, jak se zdá, nebyl při volbě této metody ovlivněn snahou čelit Fisherovu argumentu (citovanému výše); přinejmenším nenacházím ani náznak takové snahy v jeho

mýšleným jeho autory, že naše námitka založená na jedinečnosti evolučního či historického procesu ztrácí na přesvědčivosti. Nehodlám zde popírat (a jsem si jist, že to nezamýšlel ani prof. Fisher v citované pasáži), že historie se může v určitých aspektech opakovat a že paralela mezi určitými typy historických událostí, například vznikem starořecké a dnešní tyranie, může být významná pro toho, kdo se zabývá sociologií politické moci.⁷⁰ Ale je zřejmé, že všechny tyto případy opakování zahrnují i okolnosti navzájem značně nepodobné, které mohou výrazně ovlivňovat další vývoj. Nemáme proto žádný dobrý důvod očekávat, že při nějakém očiividném opakování historického vývoje bude i *další běh události* podobný jako v prvním případě. Je pravda, že jakmile přijmeme zákon opakujících se životních cyklů jako víru – ať už jsme k ní dospěli spekulacemi z analogií nebo ji zdědili po Platónovi –, určitě pro něj najdeme historické doklady na každém kroku. Je to však jen jeden z mnoha případů metafyzických teorií zdánlivě potvrzovaných fakty – při bližším pohledu se ukáže, že fakta byla vybírána ve světle právě těch teorií, které by na nich měly být testovány.⁷¹

poznámkách k tomuto argumentu, kde se spokojuje s tím, že jej smete ze stolu jako výraz moderní západní víry ve „všemohoucnost náhody“; viz A. J. Toynbee, *A Study of History*, V, 1946, str. 414. Nedomnívám se, že by taková charakteristika byla spravedlivá k Fisherovi, který v citované pasáži pokračuje: „... skutečnost pokroku je na stránkách dějin zapsána zřetelně a velkým písmem; pokrok však není přírodním zákonem. Půda získaná jednou generací může být další ztracena.“

⁷⁰ V biologii je situace podobná do té míry, do jaké rozmanitost vývoje (např. různých rodů) lze pojímat jako základ pro *generalizace*. Porovnání vývoju však vedlo pouze k popisu *typů* evolučních procesů. S historií společnosti se to má stejně. Můžeme sledovat, že se určité typy událostí tu a tam opakují, ale žádný zákon popisující buď průběh všech evolučních procesů (jako např. zákon vývojových cyklů) nebo průběh vývoje vůbec z takového srovnání nevychází. Viz níže pozn. 87.

⁷¹ O skoro každé teorii lze říci, že se shoduje s mnoha fakty: to je jeden z důvodů, proč o teorii lze říci, že se osvědčuje (je koroborována), pouze když nedokážeme najít fakta, která by ji vyvracela, a nikoli když dokážeme najít fakta, která ji podporují; viz odd. 29 dále a K. R. Popper, *Logika vědeckého bádání*, zejména kap. X. Jako příklad zde kritizovaného postupu může posloužit domněle empirický výzkum životního cyklu „civilizace jako přírodního druhu“ prof. Toynbeeho (viz pozn. 69 výše). Zdá se, že Toynbee přehlíží to, že jako civilizace klasifikuje pouze takové útvary, které vyhovují jeho *apriorní* představě životních cyklů. Například staví do protikladu (cit. d., I, str. 147–149) své „civilizace“ a „primitivní společnosti“, aby mohl přijít s tvrzením, že nemohou být

Pokud jde o bod (b), o víru, že můžeme rozpoznat a extrapolovat trend či směřování evolučního pohybu, povšimněme si nejprve, že tato pozice ovlivnila některé cyklické hypotézy, náležející k pozici (a), a byla užívána na jejich podporu. Například prof. Toynbee podporuje pozici (a) následujícími názory charakteristickými pro (b): „Civilizace nejsou statické společenské podmínky, nýbrž dynamické pohyby evolučního rázu. Nejenže nemohou setrvávat v klidu, ale nemohou ani obrátit své směřování, aniž by zničily svůj vlastní zákon pohybu...“⁷² Nacházíme tu téměř všechny součásti obsažené obvykle v tvrzeních pozice (b): myšlenka sociální *dynamiky* (na rozdíl od sociální *statiky*), evolučního *pohybu* společnosti (pod vlivem společenských *sil*) a *směrů* (i *drah* a *rychlostí*) těchto pohybů, o nichž se říká, že je nelze obrátit, aniž by se porušily *zákony pohybu*. Všechny zvýrazněné termíny byly přeneseny z fyziky do sociologie, což vede k celé řadě nedorozumění, která zarážejí svými rozměry a hrubostí, ale jsou charakteristická pro scientistické zneužití příkladů z fyziky a astronomie. Připouštím, že vně historicistické dílny samotné tato nedorozumění nenapáchala prakticky žádné škody. V ekonomii například nelze nic namítat proti užití termínu „dynamika“ (srv. nyní módní termín „makrodynamika“), což musí uznat i ti, kterým se tento termín nelíbí. Avšak i zde vychází užití těchto termínů z Comteova pokusu aplikovat v sociologii fyzikální rozdíl mezi statikou a dynamikou, a nelze pochybovat o tom, že tento pokus je založen na zásadním nedorozumění. *Typ společnosti, kterou sociolog nazývá „statickou“, totiž přesně odpovídá fyzikálním systémům, jež by fyzik nazval „dynamickými“* (i když „stacionárními“). Typickým příkladem je sluneční soustava, která je prototypem dynamického systému ve fyzikálním smyslu. Jelikož se však v tomto systému konfigurace opakují (neboli je to systém

stejného „druhu“, i když mohou být stejného „rodu“. Tato klasifikace se však opírá pouze o *apriorní* intuici o povaze civilizací. Je to vidět na jeho argumentu, že se od sebe navzájem liší tak zřejmě jako sloni od králíků – to je intuitivní argument, jehož chabost se ukáže, když uvážíme srovnání bernardýna s pinčem. Avšak otázka sama (ať už patří do stejného druhu nebo ne) je nepřipustná, neboť je založena na scientistické metodě, která zachází s kolektivitu jako s fyzikálními tělesy nebo biologickými těly. Třebaže tato metoda byla často kritizována (viz např. F. A. von Hayek, *Economica*, X, str. 41 n.), nedostalo se těmto kritikám nikdy přiměřené odpovědi.

⁷² A. J. Toynbee, cit. d., I, str. 176.

„stacionární“), jelikož neroste a nevyvíjí se, a jelikož nevykazuje žádné strukturální změny (s výjimkou takových změn, které nespadají do oblasti nebeské dynamiky, a které zde tedy můžeme nechat stranou), odpovídá nepochybně takovým společenským systémům, které by sociolog nazval „statickými“. Tento rozpor má v souvislosti s nároky historicismu značný význam; úspěšnost dlouhodobých astronomických předpovědí závisí totiž zcela na tomto opakujícím se a v sociologickém smyslu statickém rázu sluneční soustavy – na tom, že tu můžeme zanedbat jakékoli symptomy historického vývoje. Je proto určitě chybné si myslet, že tyto dynamické dlouhodobé předpovědi v rámci stacionárního systému znamenají možnost historického předvídaní ve velkém měřítku pro sociální systémy nestacionární povahy.

Velmi podobná nedorozumění jsou obsažena i v dalších pokusech aplikovat na společnost další z výše uvedených fyzikálních termínů. Často bývá taková aplikace celkem neškodná. Neškodí například, když změny organizace společnosti nebo výrobních metod popíšeme jako *pohyby*. Mělo by nám však být docela jasné, že užíváme metaforu, a to poněkud zavádějící. Když totiž ve fyzice hovoříme o pohybu tělesa nebo systému těles, nemyslíme tím, že příslušné těleso nebo systém prochází určitou vnitřní či strukturální změnou, ale jen že mění svou polohu ve vztahu k nějakému (libovolně zvolenému) systému souřadnic. Naproti tomu „pohybem společnosti“ sociolog míní nějakou strukturální či vnitřní změnu. Bude proto tvrdit, že pohyb společnosti je třeba vysvětlovat pomocí *sil*, zatímco fyzik tvrdí, že je tak třeba vysvětlovat pouze *změny* pohybu, nikoli pohyb jako takový.⁷³ Myšlenky *rychlosti* společenského pohybu nebo jeho *dráhy*, *průběhu* či *směru* jsou podobně neškodné, pokud jsou užity pouze k vyjádření nějaké intuitivní představy; nárokují-li si však vědeckou platnost, stávají se scientistickým žargonem, nebo přesněji žargonem holistickým. Je pravda, že jakoukoli změnu měřitelného společenského faktoru – například růst populace – lze graficky znázornit jako dráhu, stejně jako cestu pohybujícího se tělesa. Je ale jasné, že žádný takový graf nevystihne, co lidé chápou pod pojmem pohyb společnosti – stacionární populace

⁷³ To je důsledek zákona setrvačnosti. – Příklad „scientistického“ pokusu počítat politické „sily“ pomocí Pythagorovy věty lze najít v pozn. 17 výše.

může například projít radikálními společenskými revolučními zvraty. Můžeme pochopitelně kombinovat jakékoli množství takových jednotlivých grafů do jediného mnohorozměrného zobrazení. Ale ani o takovém kombinovaném grafu nelze prohlásit, že znázorňuje cestu vývoje společnosti; nezobrazuje nic víc, než co nám dohromady říkají už jednotlivé grafy. Neznázorňuje pohyb „celé společnosti“, nýbrž pouze změny vybraných aspektů. Myšlenka o pohybu společnosti jako takové – o tom, že společnost se může, podobně jako fyzikální těleso, pohybovat jako *celek* po určité dráze a určitým směrem – je pouze holistická konfúze, zmatené směřování věcí, mezi nimiž je třeba rozlišovat.⁷⁴

Zejména naděje, že se nám někdy podaří nalézt „zákon pohybu společnosti“, tak jako Newton našel zákony pohybu fyzikálních těles, není ničím jiným než důsledkem takových nedorozumění. Protože neexistuje žádný společenský pohyb, který by byl podobný nebo analogický pohybu fyzikálních těles, nemohou žádné takové zákony existovat.

Avšak, řekne někdo, o existenci trendů nebo tendencí společenských změn nelze pochybovat: každý statistik dokáže takové trendy vypočítat. Cožpak nelze tyto trendy porovnat s Newtonovým zákonem setrvačnosti? Odpověď zní: trendy existují, nebo přesněji předpokládat trendy je často užitečným statistickým nástrojem. *Trendy ale nejsou zákony*. Tvrzení o existenci trendu je existenční, nikoli universální. (Universální zákon na druhé straně něčíka nic o existenci; jak bylo ukázáno v závěru oddílu 20; tvrdí naopak, že to či ono není možné.)⁷⁵ A tvrzení o existenci trendu v určité době

⁷⁴ Konfúzi vzniklou tím, že se mluví o „pohybu“, „síle“, „směru“ atd., lze doložit na příkladu Henryho Adamse, známého amerického historika, který vážně doufal, že lze určit běh dějin zachycením dvou bodů její dráhy – jeden bod ve třináctém století, druhý v době jeho života. O svém projektu říká: „Věřil, že pomocí těchto dvou bodů bude moci promítat jejich spojnice bez omezení do minulosti i budoucnosti“, protože, jak tvrdil, „každý školák pochopí, že člověk jakožto síla musí být měřen pohybem od pevného bodu“. (*Education of Henry Adams*, 1918, str. 434 n.) Jako čerstvější příklad mohu uvést Waddingtonovu poznámku (cit. d., str. 17 n.), že „společenský systém“ je „cosi, čehož existence v sobě obsahuje pohyb po evoluční dráze...“ a že (str. 18 n.) „věda přispívá etice tím, že odhaluje povahu, ráz a směr evolučního procesu ve světě jako celku...“

⁷⁵ Viz K. R. Popper, *Logika vědeckého bádání*, odd. 15, kde jsou uvedeny důvody, proč považují existenční tvrzení za *metafyzická* (ve smyslu nevědecká); viz rovněž pozn. 89 níže.

a na určitém místě by bylo singulární historické tvrzení, nikoli universální zákon. Praktický význam této logické úvahy je značný: zatímco vědecké předpovědi lze založit na zákonech, nemůžeme je podložit pouze existencí trendů (což ví každý obezřelý statistik). Nějaký trend (vezměme si jako příklad opět růst populace), který přetrvává stovky nebo dokonce tisíce let, se může změnit během jednoho desetiletí nebo dokonce ještě prudčeji.

Je třeba zdůraznit, že *zákony a trendy jsou dvě zásadně odlišné věci*.⁷⁶ Lze sotva pochybovat o tom, že zvyk nerozlišovat mezi trendy a zákony spolu s intuitivním pozorováním trendů (třeba technického pokroku) inspiroval hlavní učení evolucionismu a historicismu – učení o nevyhnutelných zákonech biologického vývoje a nezvratných zákonech pohybu společnosti. Tytéž konfúze a intuíce také inspirovaly Comteovo učení o zákonech následnosti stadií, které stále vykazuje značný vliv.

Od časů Comteových a Millových známé rozlišení mezi *zákony koexistence*, údajně odpovídajícími statice, a *zákony následnosti*, údajně odpovídajícími dynamice, lze sice interpretovat rozumným způsobem, totiž jako rozlišení mezi zákony, ve kterých se nevyskytuje pojem *času*, a zákony, do jejichž formulace pojem *času* vstupuje (např. zákony pojednávající o rychlostech).⁷⁷ To však není to, co měli Comte a jeho stoupenci na mysli. Zákony následnosti Comte mnil zákony determinující následnost „dynamické“ řady jevů v pořadí, ve kterém je pozorujeme. Je nyní třeba uvědomit si, že „dynamické“ zákony následnosti, tak jak je pojímal Comte, neexistují. Rozhodně neexistují v oblasti dynamiky. (Myslím *dynamiku*.) V oblasti přírodních věd jsou jim nejbližší – a to měl pravděpodobně na mysli – přírodní periodicity jako roční období, měsíční fáze, opakovaná zatmění a snad také pohyby kyvadla. Avšak tyto perio-

⁷⁶ Zákon ovšem může tvrdit, že za určitých okolností (počátečních podmínek) nastanou určité trendy. Navíc, když takto vysvětlíme trend, je možné formulovat zákon odpovídající tomuto trendu; viz rovněž pozn. 90 níže.

⁷⁷ Stojí možná za zmínku, že ekonomie rovnováhy je nepochybně *dynamická* (v „rozumném“ smyslu, nikoli v „comteovskému“ smyslu tohoto výrazu), přestože v její rovnici se čas nevyskytuje. Tato teorie totiž netvrdí, že k rovnováze někde dochází; tvrdí pouze, že po každém narušení (a k tomu dochází neustále) následuje vyrovnání – „pohyb“ směřující k rovnováze. Ve fyzice je statika teorií rovnováhy, a *nikoli* pohybu směrem k rovnováze; statický systém *se nepohybuje*.

dicity, které by fyzika popisovala jako dynamické (třebaže stacionární), jsou v comteovském smyslu slova spíše „statické“ než „dynamické“; a každopádně je nelze nazývat zákony (protože jsou závislé na zvláštních podmínkách panujících ve sluneční soustavě; viz následující oddíl). Budu je nazývat „kvazi-zákony následnosti“.

Klíčovou roli má tato úvaha: ačkoli můžeme předpokládat, že každá skutečná následnost jevů probíhá podle přírodních zákonů, je důležité si uvědomit, že prakticky *žádný sled řekněme tří nebo více kauzálně spojených událostí neprobíhá podle žádného jednotlivého přírodního zákona*. Když vítr zatřepe větvemi stromu a Newtonovo jablko spadne na zem, nikdo nepopře, že tyto události lze popsat pomocí kauzálních zákonů. Avšak neexistuje jediný zákon, například gravitační, a dokonce ani žádná určitá jednotlivá skupina zákonů, která by popsala tuto skutečnou či konkrétní následnost kauzálně propojených událostí. V našem příkladu musíme kromě gravitace brát v úvahu také zákony vysvětlující sílu větru, trhavé pohyby větve, napětí ve stopce jablka, potlučení jablka při dopadu, následující chemické procesy v potlučených místech atd. Myšlenka, že některý konkrétní sled či následnost událostí (kromě případů jako pohyb kyvadla nebo sluneční soustavy) lze popsat nebo vysvětlit nějakým jedním zákonem nebo určitou skupinou zákonů, je zkrátka chybná. Neexistují ani zákony následnosti, ani zákony vývoje.

Comte a Mill však opravdu považovali své historické zákony následnosti za zákony, které určují sled historických událostí v pořadí, v jakém skutečně nastanou. To je patrné ze způsobu, jakým Mill hovoří o metodě, která „spočívá ve snaze objevit studiem a analýzou obecných historických faktů... zákon pokroku; takový zákon, jakmile se o něm ujistíme, nám musí umožnit... předpovídat budoucí události, *právě tak, jako po několika výrazech neko-
nečné algebraické řady dokážeme zjistit princip pravidelnosti v jejich utváření a předpovědět zbytek řady na libovolný počet míst dopředu*.“⁷⁸ Mill sám tuto metodu kritizuje; ale jeho kritika (viz úvod oddílu 28) plně připouští možnost, že budou objeveny zákony následnosti analogické posloupnostem matematickým,

⁷⁸ J. S. Mill, cit. d., kniha VI, kap. X, odd. 3. O Millově teorii „progresivních následků“ obecně viz také kniha III, kap. XV, odd. 2 n.

i když vyjadřuje pochybnosti, zda je „řád následnosti, jak nám je poskytuje historie“, „přísně uniformní“ v míře srovnatelné s matematickou posloupností.⁷⁹

Viděli jsme, že neexistují žádné zákony, které by určovaly následnost takovýchto „dynamických“ řad událostí.⁸⁰ Na druhé straně však mohou existovat *trendy*, které takový „dynamický“ ráz mají, například růst populace. Lze se tedy domnívat, že Mill měl na mysli právě tyto trendy, když mluvil o „zákonech následnosti“. Tuto domněnku potvrzuje sám Mill, když svůj historický zákon pokroku popisuje jako *tendenci*. Když pojednává o tomto „zákonu“, vyjadřuje své „přesvědčení, ... že všeobecná *tendence* je a bude uchovávat nahodilé a pomíjivé výjimky vedoucí ke zlepšení – *tendence k lepšímu a šťastnějšímu stavu*. Toto... je... vědecké tvrzení“ (sociální vědy). To, že se Mill vážně zabýval otázkou, zda „fenomény lidské společnosti“ obíhají „po orbitu“ nebo zda se pohybují vpřed „po trajektorii“,⁸¹ je v souladu s oním základním směřováním zákonů a trendů, jakož i s holistickou představou, že se společnost může „pohybovat“ jako celek – jako, řekněme, planeta.

Abych se vyhnul nedorozumění, rád bych uvedl, že podle mého názoru Comte i Mill filosofii a metodologii věd velice obohatili. Mám teď na mysli zejména Comteovo zdůraznění zákonů a vědecké předpovědi a jeho kritiku esencionalistické teorie kauzality; dále pak jeho a Millovo učení o jednotě vědecké metody. Jejich učení o historických zákonech následnosti však podle mě je sotva něco lepšího než soubor špatně použitých metafor.⁸²

⁷⁹ Zdá se, že Mill přehlédl, že pouze nejjednodušší aritmetické a geometrické posloupnosti jsou takové, že „několik členů“ postačuje pro zjištění „principu“ posloupnosti. Je snadné vytvořit komplikovanější matematické posloupnosti, kde k odhalení principu jejich výstavby nepostačí ani tisíce výrazů – *dokonce i když víme, že takový zákon existuje*.

⁸⁰ O nejbližším přiblížení takovýmto zákonům viz oddíl 28, zejména pozn. 90.

⁸¹ Viz J. S. Mill, cit. d. Mill rozlišuje dva významy slova „pokrok“; v širším smyslu je to protiklad k cyklické změně, ale nezahrnuje zlepšení. (Podrobněji pojednává o „progresivní změně“ v tomto smyslu, cit. d., kniha III, kap. XV). V užším smyslu zahrnuje zlepšení. Mill učí, že trvání pokroku v širším smyslu je otázkou *metody* (čemuž nerozumím) a v užším smyslu je sociologickým teoremem.

⁸² V mnoha historicistických a evolucionistických spisech je často nemožné poznat, kde končí metafora a kde začíná vážná teorie. (Viz např. pozn. 71 a 74.)

Metoda redukce. Kauzální vysvětlení. Předpověď a věštba

V jednom důležitém ohledu jsem dosud neuzavřel kritiku učení o historicistických zákonech následnosti. Snažil jsem se ukázat, že „směry“ a „tendence“, které historicisté rozeznávají ve sledu událostí nazývaném dějiny, nejsou zákony, nýbrž – pokud vůbec něco jsou – trendy. A vykládal jsem, proč se trend na rozdíl od zákona nesmí obecně užívat jako základ vědeckých předpovědí.

Na tuto kritiku by však Mill a Comte – jsem přesvědčen, že jako jediní mezi historicisty – mohli stále ještě odpovědět. Mill by snad mohl připustit jistou míru směřování zákonů a trendů. Mohl by nám však připomenout, že on sám kritizoval ty, kteří mylně pokládali „jednotu historické následnosti“ za pravý přírodní zákon; že sám opatrně zdůrazňoval, že taková jednota může být „pouhým empirickým zákonem“⁸³ (pojem je poněkud zavádějící), který by neměl být považován za jistý, dokud nebyl redukován „konsiliencí *apriorní* dedukce a historické evidence“ na úroveň pravého přírodního zákona. A mohl by nám připomenout, že dokonce stanovil „imperativní pravidlo nezavádět do sociální vědy žádné historické

Musíme si dokonce být vědomi možnosti, že někteří historicisté mohou popřít rozdíl mezi metaforou a teorií. Uvažujte např. následující citát od psychoanalytičky dr. Karin Stephenové: „Uznávám, že moderní výklad, který jsem se pokusila předložit, nemusí být nic víc než metafora... Myslím, že se za to nemusíme stydět..., protože vědecké hypotézy jsou ve skutečnosti všechny založeny na metafoře: Co jiného je vlnová teorie světla?“ (Srv. C. H. Waddington, cit. d., str. 80; viz také str. 76 o gravitaci.) Kdyby byla vědecká metoda stále ještě esencionalistická, tj. kdyby se řídila metodou otázek „Co je to?“ (srv. odd. 10 výše), a kdyby vlnová teorie světla spočívala v esencionalistickém tvrzení, že světlo je vlnový pohyb, pak by byla tato poznámka oprávněná. Věci se však mají tak, že jedním z hlavních rozdílů mezi psychoanalýzou a vlnovou teorií světla je, že zatímco prvá je stále z velké části esencionalistická a metaforická, druhá už nikoli.

⁸³ Tento a následující citát jsou v J. S. Mill, cit. d., kniha VI, kap. X, odd. 3. Pojem „empirický zákon“ (užívaný Millem jako označení pro zákon nízkého stupně obecnosti) považují za velice nešťastný, protože *všechny* vědecké zákony jsou empirické; všechny jsou přijaty nebo odmítnuty na základě empirické evidence. (O Millových „empirických zákonech“ viz též cit. d., kniha III, kap. VI, a kniha VI, kap. V, odd. 1.) Millovo rozlišení přijal C. Menger, který klade proti sobě „exaktní“ a „empirické zákony“; viz *The Collected Works*, II, str. 38 n. a 259 n.

Psychologie ve skutečnosti nemůže být základnou pro sociální vědy. Za prvé proto, že je sama jednou ze sociálních věd: „lidská přirozenost“ se výrazně mění se sociálními institucemi a její studium tudíž předpokládá rozumění těmto institucím. Za druhé proto, že sociální vědy se z velké části zabývají nezamýšlenými důsledky lidského jednání. A „nezamýšlený“ v tomto kontextu neznámá snad „zamýšlený nikoli vědomě“; spíše charakterizuje důsledky, které mohou narušit zájmy *všech*, kdo ve společnosti jednají, ať uvědoměle či nikoli: jakkoli někteří lidé mohou tvrdit, že zálibu v horách a samotě lze vysvětlit psychologicky, skutečností zůstává, že pokud hory miluje příliš mnoho lidí, nemohou si tam užívat samotu, a to už není fakt psychologický. Právě problémy tohoto druhu jsou ale tím, z čeho vyrůstá sociální teorie.

Dospěli jsme tak k závěru, který překvapivě kontrastuje se stále módní Comteovou a Millovou metodou. Namísto toho, abychom redukovali sociologické úvahy na zdánlivě pevnou základnu psychologie lidské povahy, prohlašujeme, že lidský faktor je *právě tím* nejméně spolehlivým a nejzpátečnictejším prvkem v životě společnosti a ve všech společenských institucích. Je to právě tento prvek, který společenské instituce nemohou beze zbytku kontrolovat (což poprvé zjistil Spinoza),¹¹⁶ protože každý pokus mít jej pod kontrolou vede nutně k tyranii, což znamená k neomezené moci lidského faktoru, vrtochů několika lidí nebo dokonce jen jednoho.

Není však možné kontrolovat lidský faktor *vědou* – protějškem vrtochu? Biologie a psychologie nepochybně mohou vyřešit nebo budou brzy schopny vyřešit „problém transformace člověka“. Avšak ti, kteří se o to pokoušejí, musí nutně zničit vědeckou objektivitu, tudíž vědu samotnou, neboť základem vědy je svobodná konkurence myšlenek, to jest svoboda. Jestliže má pokračovat rozumový vývoj a přežít tak lidská racionalita, pak nesmí nikdy být narušena různorodost jednotlivců a jejich názorů, cílů a pohnutek (s výjimkou extrémních případů, kdy je ohrožena politická svoboda). Dokonce i emocionálně uspokojivé volání po *společném cíli*, jakkoli skvělé může být, vyzývá k likvidaci všech soupeřících morálních názorů a také vzájemné kritiky a argumentace, která přitom může vzniknout. Je to volání po likvidaci racionálního myšlení.

¹¹⁶ Viz pozn. 52 výše.

Evolucionista požadující „vědeckou“ kontrolu lidské povahy si neuvědomuje, jak sebevražedný je takový požadavek. Hlavním zdrojem pokroku a evoluce je různorodost materiálu, z kterého se dá vybírat. Pokud jde o lidský vývoj, je to „svoboda být odlišný a jiný než souseď“, „nesouhlasit s většinou a jít si svou vlastní cestou“.¹¹⁷ Holistická kontrola, která vede nutně k rovnosti nikoli lidských práv, nýbrž lidského myšlení, by znamenala konec pokroku.

33

Závěr

Emocionální výzva historicismu

Historicismus je velice staré hnutí. Jeho nejstarší formy, například učení o životních cyklech měst a ras, fakticky předcházely primitivnímu teleologickému názoru, že za zdánlivě slepými úradky osudu se skrývají nějaké cíle.¹¹⁸ I když je takové dohadování se skrytých cílů vzdáleno vědeckému způsobu myšlení, zanechalo patrné stopy dokonce i v nejnovějších historicistických teoriích. Každá verze historicismu vyjadřuje pocit, že nás do budoucnosti ženou nevyhnutelné síly.

Novodobí historicisté si však starobylost svého učení zřejmě vůbec neuvědomují. Jsou přesvědčeni – a co jiného by jejich zbožňování modernismu mohlo připustit –, že jejich vlastní verze historicismu je ten nejmodernější a nejdůležitější počín lidského myšlení, počín tak úžasně novátorský, že jen několik osob je dost vyspělých na to, aby jej pochopili. Upřímně věří, že právě oni vyřešili problém změny – jeden z nejstarších problémů spekulativní metafyziky. Porovnávají své „dynamické“ myšlení se „statickým“ myšlením všech předchozích generací a jsou přesvědčeni, že jejich myšlenkový pokrok jim umožnila ta skutečnost, že nyní „prožívá-

¹¹⁷ Viz Waddington (*The Scientific Attitude*, 1941, str. 111 a 112), jemuž ani jeho evolucionismus, ani jeho vědecká etika nebrání popřít, že by taková svoboda měla nějakou „vědeckou cenu“. Tento úryvek je kritizován v Hayekově *Cestě do otroctví*, str. 143 originálu.

¹¹⁸ Nejzdařilejší imanentní kritiku teleologického učení, kterou znám (a která přitom přijímá náboženské hledisko a zejména dogma o stvoření), obsahuje poslední kapitola knihy *The Political Philosophies of Plato and Hegel* od M. B. Fostera.

me revoluci“, která tak uspíšila rychlost našeho vývoje, že se člověk stává očitým svědkem společenské změny ještě za svého života. To je pochopitelně čirá mytologie. K významným revolucím docházelo i před naší dobou a změna je objevována stále znovu už od Hérakleitových časů.¹¹⁹

Vydávat tak letitou myšlenku za odvážnou a revoluční svědčí podle mého názoru o neuvědomělém konzervatismu. Když pozorujeme to ohromné nadšení pro změnu, můžeme se s podivem ptát, zda to není jen jedna strana ambivalentního postoje a zda tu zároveň nebyl ve hře nějaký stejně silný vnitřní odpor, který bylo třeba překonat. Je-li tomu tak, vysvětlila by se tím ona až náboženská horlivost, s níž je tato dávná a vetchá filosofie prohlašována za nejnovější (a tedy největší) vědecký objev. Nemohou to být nakonec samotní historicisté, kdo se bojí změny? A není to právě tento strach ze změny, co způsobuje jejich naprostou neschopnost racionálně reagovat na kritiku, a co je v pozadí tak velkého ohlasu jejich učení? Zdá se, že historicisté se pokoušejí kompenzovat si ztrátu neměnného světa tak, že se upnou k víře, podle níž lze změnu předvídat, protože jí vládne neměnný zákon.

¹¹⁹ Viz K. R. Popper, *Otevřená společnost a její nepřátelé*, zejm. kap. 2 n.; rovněž kap. 10, kde argumentuje, že je to pocit ztráty neměnného světa primitivní uzavřené společnosti, co má svůj díl odpovědnosti za civilizační napětí a za ochotu přijímat neblahou útěchu totalitářství a historicismu.

REJSTŘÍK

- abstrakce, abstraktní 37, 65 n., 68, 82 n., 109, 112, 121
 Acton, lord 54
 Adams, Henry 93
ad hoc 59, 85
 aktivismus 15, 46
 Alexandr Veliký 28
 analogie 19, 23, 25 n., 37 n., 52, 57, 69 n., 77, 90, 109
 analýza poptávky 50
 anti-naturalismus 13, 15, 23, 30 n., 34, 36, 49, 54, 85 n., 105 (viz též *esencialismus, *holismus, *organická teorie)
 antropologie 79
a priori 32, 78 n., 106
 Aristotelés 11, 28 n., 31, 33
 aspekt 17 n., 23, 28, 33, 44, 63, 65 nn., 70, 90, 93, 100, 117, 120, 123
 astronomie 35 nn., 39 nn., 82, 85, 91 (viz též *fyzika)
 atomismus, atomy 30, 69, 84, 109 nn.
 Bacon, Francis 83, 106
 Bellarmino, kardinál 106
 benevolence, diktátorství a plánování 76 n.
 Bergson, H. 87
 Berkeley, biskup 106
 Bernal, J. D. 87
 biologie 11, 16 nn., 21, 23, 30, 50, 87 nn., 102, 113, 126 (viz též *holismus, *organická teorie)
 Bismarck, O. von 25
 Bohr, Niels 19, 75
 Bruno, Giordano 116
 Carnap, Rudolf 100
 Cattell, R. B. 52, 56
 centralizace 75
 civilizace 89 nn.
 Cohen, M. R. 54
 Comte, August 61, 64, 86, 91, 94 nn., 101 n., 104 n., 122, 125 n.
 Darwin, Charles, darwinismus 52, 56, 86 n.
 demokracie 52, 76, 119, 123
 Descartes, René 56, 106
 dělba práce 69
 dialektika 67, 119
 diktátor, teorie benevolentního diktátora 76
 Dreyfus, Alfred 25
 Duhem, Pierre 106
 dynamika, sociální 37 n., 63, 91 n., 94
 ekonomie 13 n., 29, 44, 50 nn., 63, 91, 94, 114; historicistický přístup 62; newtonovská revoluce v teoretické ekonomii 52
 eliminacionismus 106
 empirismus 106
 Engels, F. 61, 62
 esencialismus 29 nn., 105; metodologický 13, 29, 31 n., 96, 109
 etika 93, 127 (viz též *hodnoty)